

Knygos

APIE GAMTĄ KAIP KULTŪROS ŠALTINIŲ

Knygos, parašytos gamtos mokslų specialisto ir daugiausia skirtos humanitarinei problematikai, yra retos mūsų literatūros padangėje. Neseniai pasirodžiusi žinomo geologo Valentino Baltrūno monografija *Gamta kaip kultūros šaltinis** yra dėmesio vertas įvykis, puiki dovana skaitytojui. Autorius gražiai pratęsia T. Ivanausko, P. Slavėno, K. Daukšo, E. Šimkūnaitės, Č. Kudabos, A. Basalyko ir kitų įžymių mūsų mokslininkų tradicijas profesionaliai ir patraukliai aiškinti sudėtingas mokslo problemas, nesupaprastintai atskleisti tiriamų reiškinių esmę ir kartu ryškiai veikti žmonių sąmonę, paskatinti jos plėtotę. V. Baltrūno pasirinktas tirti aspektas – „gamta kaip kultūrinės (mokslinės, meninės, religinės ir t. t.) veiklos priežastis, šaltinis ir objektas“ – apibendrinamojo pobūdžio mokslo studijose yra bene mažiausiai nagrinėtas. Toks tyrimas susijęs su nemažais teoriniais sunkumais, įvairių metodų įvaldymu, plataus požiūrio į mokslinio darbo prigimtį, prasmę ir paskirtį išsiugdymu. Neatsitiktinai V. Baltrūno veikalas dedikuotas šviesaus atminimo profesoriui Česlovui Kudabai – asmenybei, gebėjusiai harmoningai sujungti mokslininko, pirmiausia ge-

ografo, veiklą su plačių užmojų kultūrininko, publicisto, pedagogo ir piliečio pašaukimu.

Pirmame knygos skyriuje „Senoji Lietuvos gamta“ aiškinama Žemės istorija, pradedant mūsų planetos kilmės hipotezėmis ir baigiant antropogeno periodu – tuo geologiniu laikotarpiu, kai Žemėje įsigalėjo žmogus. Planetos geologinių sluoksnių formavimosi fone atskleidžiama Lietuvos teritorijos žemės plutos susidarymo eiga, sandara ir sudėtis, organinio pasaulio raida. Remiantis nors ir fragmentiškais duomenimis, nubrėžiami „Žemės amžių graviūros“ (Č. Kudaba) štrichai, leidžiantys įsivaizduoti, kaip mūsų žemės gelmėse susiformavo naftos telkiniai, įvairių nuogulų sluoksniai, susidarė gintaras, kaip krašto teritoriją kelis kartus dengė ledynai, palikdami riedulių ir reljefo kontūrų.

Kitame knygos skyriuje autoriaus dėmesys telkiamas į poledynmečio paleogeografijos ir žmogaus įsikūrimo Lietuvos teritorijoje klausimus. Parodoma, kaip ledynui traukiantis iš esmės susiformavo Sūdumos, Dzūkų, Aukštaičių ir Žemaičių aukštumos, Nemunas gilino savo slėnį, o iš tirpsmo vandenių tvenkėsi gausūs upeliai ir ežerėliai. Krašto paviršius formavosi ir galutinai ištirpus ledynui: kintant klimatui krito ir vėl kilo vandens lygis, vėjas supustė kopas, šios apaugo miškais, darėsi durpės, dirva ir t. t.

* Baltrūnas V. Gamta kaip kultūros šaltinis: monografija. – Vilnius: Andrena, 2003. – 134 p. : iliustr. Santr. angl., rus.

Pirmieji žmonės Lietuvoje buvo vėlyvojo paleolito medžiotojai, atklydę paskui migruojančių elnių bandas prieš 13 tūkst. metų. V. Baltrūnas, atsižvelgdamas į žymaus lietuvių geologo J. Dalinkevičiaus mintį, kad „paleolitinis žmogus ir jo kultūra sudaro tą tiltą, kurs jungia geologijos ir archeologijos sritis“ (p. 35), į tyrimo lauką greta geologinių įtraukia ir humanitarinių mokslų – archeologijos ir etnologijos – duomenis. Jais remdamasis autorius daro prielaidą, kad baltiškieji mitologiniai gamtinės aplinkos suvokimo vaizdiniai gali siekti mezolito laikus (p. 38). Tų vaizdinių pobūdžiui, be abejo, turėjo įtakos gamtinės sąlygos, kraštovaizdžio ypatybės, senųjų žmonių gyvenimo būdas.

Aplinkos suvokimo žmonių sąmonėje analizę V. Baltrūnas pradeda mitologinių personažų – milžinų ir ypač geologų pamėgtų velnių veiklos apibūdinimu. Tų būtybių veikimu senovės žmonės personifikavo galingas stichijos jėgas, ypač ledyninius procesus, formavusius reljefą ir lėmusius kalnų, kalvų, ežerų, pelkių susidarymą bei kitų įspūdingų natūralių objektų radimąsi. Monografijos autorius yra neblogai susipažinęs su mūsų tautos mitologine, tautosakine medžiaga, su anksčiau atliktais solidžiais mitologų, semiotikų, kultūrologų, filosofų tyrimais ir vykusiai jais remiasi gilindamasis į vidinį pasaulį senovinių žmonių, gebėjusių savo vaizduote ir kitomis kūrybinėmis galiomis sudvasinti gamtą, rasti bendrą kalbą su ja. Kita vertus, krašto gamta, jos įspūdingi paminklai, kaip parodyta šiame ir kitame skyriuje, žadino ir vėlesnių kartų iki pat mūsų dienų vaizduotę, buvo grožinės literatūros, dailės, muzikos kūrėjų nesenkančias šaltinis.

Minėtam tiriamos problemos aspektui ypač daug dėmesio skiriama didžiausiame knygos

skyriuje „Kada gamta tampa dvasine vertybe“ (p. 47–110). Tyrėjas ilgėliau apsistoja, kaip jis pats sako, prie „vietovių, turinčių vertingą gamtinį, kultūrinį ir mokslinį paveldą“, ir siekia „jų pavyzdžiu parodyti gamtos virtimo dvasine vertybe ilgą kelią“ (p. 47). Tos vietovės – tai geologų meka vadinamas Šventosios slėnis Anykščių apylinkėse, Šatrijos kalnas Žemaitijoje, Juodkrantė Kuršių nerijoje, Dusios, Metelio ir Obelijos ežerai Pietų Lietuvoje, Rairgardo slėnis netoli Druskininkų. Šios ypatingos vietovės yra labiausiai mokslininkų ištirtos, jos įamžintos padavimuose, liaudies ir profesionaliojo meno kūryboje, t. y. V. Baltrūno žodžiais, tapo „žmogiškosios kultūros dalimi“ (p. 97). Aptariant minėtus gamtos paminklus, greta gausios mokslinės (geologinės, geografinės, archeologinės ir kt.) medžiagos randame filosofiniu požiūriu įdomių dalykų, kaip antai gamtinių objektų subjektifikacijos apraiškų. Iš jų ypač pažymėtinas retas folkloro reiškiny – ežerų antropomorfizacija. Padavimai apie tai, kad ežeras kaip žmogus keliauja, ilgisi, kenčia, siekia tikslo, turi pasiuntinius, pasirodančius gyvulių ar žmonių pavidalu, daro neįprastą įspūdį, kelia žavėjimąsi mūsų protėvių lakia vaizduote, kurios skrydžiui, kaip parodoma knygoje, matyt, turėjo įtakos tikroviški įvykiai (p. 44–45). Nejučiomis ateina į galvą bene vieno iš ekologiškiausių mūsų poetų S. Anglickio pasakymas: „Ežeras – štai mūsų krašto jėga“. Šiuos žodžius, ko gero, būtų galima taikyti ne vien Lietuvos kraštovaizdžio ypatybėms nusakyti, bet ir mūsų tautos dvasinės kūrybos savitumui išryškinti.

Paskutiniame knygos skyriuje rašoma apie gamtos raidos pažinimo įtaką žmogaus pasaulėjautai ir pasaulėžiūrai. Autoriaus koncepcijoje žinojimas traktuojamas kaip sudedamoji

kultūros dalis. Gamta savo nuostabia reiškinių įvairove, paslaptینگumu skatina pažintinę žmogaus veiklą, kurios rezultatai turi didelę reikšmę visam jo gyvenimui, taip pat daro grįžtamąjį poveikį žmogaus santykiui su gamta. Tas poveikis, deja, ne visada esti teigiamas. Ši aplinkybė kaip tik pabrėžia, kaip svarbu gamtinę aplinką pažinti visapusiškai, kad žinios turtintų ne tik technologiją ir materialųjį gyvenimą, bet ir dvasinę visuomenės ir individo būtį. Autorius rašo: „Žinojimas, kad šioje ar kitoje vietoje prieš milijonus metų upė ride no didžiulius dar nesukietėjusio gintaro gabalus su to meto augalų ir gyvūnų likučiais, kad žmonių gyventa ir už savo vietą po ta pačia saule kovota jau prieš dešimtį tūkstančių metų, kad upelio gilaus slėnio užuovėjoje stūk santis riedulys šimtmečius buvo alkavietė, kad šiose apylinkėse gimė, vaikščiojo, kūrė talentingas žmogus (menininkas, mokslininkas, visuomenės veikėjas), taip pat formuoja vietovės dvasinį antstatą, skatina domėjimąsi jos aplinka“ (p. 7).

V. Baltrūno monografijoje išryškintas dvasinio gyvenimo aspektas, mūsų dienomis dažniausiai vadinamas ekologine sąmone ir ekologine kultūra, kurioje žinojimas susilieja su kita sąmonės funkcija – moraliniu vertinimu, pareiga ir atsakomybe, dabar yra nepaprastai aktualus.

Gamtos pažinimas – sunkus, sudėtingas, kartais dramatiškas vyksmas, ir ne visada pavyksta išvengti konfrontacijos su kitomis kultūros formomis. Šį pažinimo raidos ypatumą užkliudo ir recenzuojamos knygos autorius. Išdėstęs šiuolaikinio mokslo žinias apie gamtos raidą, supažindinęs skaitytoją su biosferos formavimosi kai kuriais bruožais ir vieno iš jos kūrėjų V. Vernadskio mokslinė veikla (p. 112–119), jis pažymi: „Pateiktasis bios-

feros raidos modelis turi didelę mokslinę, filosofinę ir etinę reikšmę sparčiai civilizacijos keliu žengiančiai mūsų laikų nevienalytei ir prieštaravimų draskomai žmonijai. (...) Svarbu tai, kad šis mokslas atliktų mokslinės minties katalizatoriaus vaidmenį, verstų visuomenę kritiškai mąstyti, suprasti gamtos ir visuomenės raidos dėsningumus, ieškoti bet kurio reiškinio priežasčių“ (p. 119).

Pratęsiant šias mintis būtų galima pridurti, kad dabartinių problemų, ypač globaliųjų, kurioms priklauso ir ekologinė, konstruktyvus sprendimas neįmanomas be mokslo pažangos, be aiškaus jo specifikos, galios ir ribotumo suvokimo. Ryšium su tuo – o tai ypač svarbu pasaulėžiūrai – V. Baltrūnas nenutyli ir to dalyko, kad pas mus pasirodė jaunimui skirtų verstinių leidinių, neigiančių evoliucijos faktą ir keliančių kaip alternatyvą jam dieviškojo rūšių sukūrimo versiją, šitokiu būdu toliau iš inercijos priešinant tarpusavyje mokslą ir religiją, tarsi nebūtų galima suderinti tikėjimo Kūrėju ir evoliucijos idėjos. Žinoma, mokslo tiesos sąlygiškos, tačiau jos nuolat kruopščiai tikrinamos; evoliucionizmą patvirtina ne vienas pateiktas mokslo įrodymas. O štai kreacionistai vadovaujasi išankstiniu nusistatymu prieš evoliuciją ir tariamai neigiamais moraliniais padariniais visuomenei, jei evoliucijos teorija bus pripažinta teisinga. Priešingai, recenzuojamos knygos leitmotyvas tas, kad mokslinis gamtos pažinimas gali ir privalo harmoningai sietis su kitomis kultūros formomis ir daryti žmogų pastabesnę, jautresnę ir geresnę. Tiesa, gėris, grožis, sakralumas – tai didžiosios kultūros vertybės, kurių visų tolygus puoselėjimas garantuoja gamtos pasaulio įvairovės išsaugojimą, individo gyvenimo pilnatvę ir žmonijos ateitį. Žinoma, ši galimybė, kaip teigia V. Baltrūnas,

susiduria su nemažais tiek objektyvaus, tiek subjektyvaus pobūdžio jos įgyvendinimo sunkumais. Tačiau viltis egzistuoja, o ją savo turiniu dar labiau sustiprina aptarta knyga, kurioje įtikinamai parodyta, kad žmogus, kaip

kūrybinių galių reiškęjas, yra neatsiejamas nuo gamtos – gyvybės ir kultūros šaltinio. Taigi yra pagrindo manyti, kad žmogus ir toliau nepraras dvasinio ryšio su ja ir pratęs prasmingą dialogą.

Česlovas Kalenda